

Alicja Bieńkowska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

POLACY I UKRAIŃCY W PROGRAMIE I DZIAŁALNOŚCI WOŁYŃSKIEGO ZWIĄZKU MŁODZIEŻY WIEJSKIEJ

Autorka przedstawiła działalność Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej, istniejącego w latach 1922-1939. Ukazała liczebność kół organizacji w poszczególnych powiatach województwa wołyńskiego i rolę Liceum Krzemienieckiego w rozwijaniu tej organizacji. Autorka ukazuje także rolę organizacji jako pola współpracy Polaków i Ukraińców w naprawianiu relacji narodowościowych na terenie Wołynia.

Słowa kluczowe: Wołyński Związek Młodzieży Wiejskiej, województwo wołyńskie, relacje narodowościowe na terenie międzywojennego Wołynia, polityka narodowościowa II RP, relacje polsko-ukraińskie.

Аліція Беньковська. Поляки і українці у програмі та діяльності Волинської спілки сільської молоді.

Розглянуто діяльність Волинської спілки сільської молоді, що існувала у 1922-1939 рр. Показано чисельність кіл організації в окремих повітах волинського воєводства і роль Кременецького ліцею у розвитку цієї організації. З'ясовано також роль організації у покращенні міжнаціональних відносин на території Волині завдяки спільній діяльності в її структурах поляків і українців.

Ключові слова: Волинська спілка сільської молоді, волинське воєводство, міжнаціональні відносини на території міжвоєнної Волині, національна політика II РП, польсько-українські відносини.

Беньковска Алиция. Поляки и украинцы в программе и деятельности Волынского союза сельской молодежи.

Рассмотрена деятельность Волынского союза сельской молодежи, который существовал в 1922-1939 гг. Показано количество кружков организации в отдельных поветах волынского воєводства и роль Кременецкого лицея в развитии данной организации. Определена также роль организации в улучшении межнациональных отношений на территории Волини благодаря совместной деятельности в ее структурах поляков и украинцев.

Ключевые слова: Волынский союз сельской молодежи, волынское воєводство, межнациональные отношения на территории междувоенной Волини, национальная политика II РП, польско-украинские отношения.

Bienkowska Alicja. Poles and Ukrainians in the program and activity of the Rural Youth Union of Volyn.

The activity of the Rural Youth Union of Volyn that existing in the years 1922-1939. The number of community organizations in selected districts of Volyn province and Kremenets Lyceum role in the development of this organization are shown. Important role of this organization in repairing national relations in Volyn by cooperation of Poles and Ukrainians in this Union are shown also.

Keywords: Rural Youth Union of Volyn, Volyn province, ethnic relations in the interwar Volyn, ethnic politics of Poland, Polish-Ukrainian relations.

Wbrew pojawiającym się czasem opiniom, Wołyń w okresie międzywojennym nie był obszarem organizacyjnej „próżni”. Spośród samych tylko organizacji młodzieżowych działających na jego terenie wymienić można Wołyński Związek Młodzieży Wiejskiej [dalej: WZMW], Legion Młodych, Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej i Żeńskiej, Związek Strzelecki i Związek Harcerstwa Polskiego. Organizacje te skierowane były do różnych grup młodzieży, stawiały sobie wielorakie cele. W niniejszym artykule przedstawiona zostanie działalność Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej, organizacji istniejącej na terenie Wołynia od 1922 do 1939 roku. Szczególnie podkreślone zostanie znaczenie współpracy polsko-ukraińskiej w programie tego Związku i faktyczna realizacja tej idei (przedstawiciele innych narodowości stanowili nieznaczny procent członków tej organizacji). Autorka postara się również ocenić, jaką rolę odegrał Związek w życiu Wołynia w okresie międzywojennym.

Koła młodzieży wiejskiej powstawały na terenie Wołynia od początku międzywojnia, jednak nie stanowiły zwartej struktury. Poszczególne koła skupiały młodzież przeważnie polskiego pochodzenia wokół wspólnych przedsięwzięć, jak organizacja przedstawień amatorskich, zabaw

czy doraźnych prac. Dopiero w lutym 1921 r. powstał pierwszy Okręgowy Związek Młodzieży Wiejskiej w Równem [1; 2, s. 40], a 25-26 marca 1922 r. pierwsze koła zdecydowały się połączyć wysiłki organizacyjne i powołały stowarzyszenie Wołyński Związek Młodzieży Wiejskiej z siedzibą najpierw w Równem, później w Łucku [3]. W tym samym roku młodzież z terenu województwa wołyńskiego odbyła pierwszy zjazd w Równem, na którym podjęto uchwałę: „Pragnąc w myśl szczytnych nakazów przeszłości dziejowej oprzeć dzisiejsze życie młodzieży w odrodzonej Polsce na granitowym fundamencie tolerancji przekonań i etyki chrześcijańskiej, pierwszy Zjazd Młodzieży Wiejskiej Ziemi Wołyńskiej wzywa młodzież kresową do organizowania takich Kół, w których by młode pokolenie różnych narodowości zamieszkujących te strony, przy wspólnej pracy i zabawie, pielęgnując swe ojczyste obyczaje i narodowe ideały w bratniej zgodzie wychowywały w sobie typ pełnego człowieka, świadomego i twórczego obywatela Rzeczypospolitej Polskiej” [2, s. 40].

W pierwszych kołach młodzieży na terenie Wołynia działała głównie młodzież polska, która urządzała wieczornice, odczyty i pogadanki, organizowała orkiestry i biblioteczki (zgrupowane książki często czytane były również przez starszych mieszkańców wsi). W kołach przeważali chłopcy, jednak dziewczęta stanowiły znaczną liczbę członków WZMW, a niejednokrotnie reprezentowały swoje koła na zjazdach Związku, co nie było równie popularne w tym czasie w innych organizacjach.

W tym pierwszym okresie młodzież pochodzenia ukraińskiego – słabiej zorganizowana, ale też po prostu niechętna wspieraniu inicjatyw polskich, nie była zaangażowana w tworzenie kół młodzieży wiejskiej. Dopiero w 1924 r. notowano pewien rodzaj uspokojenia we wzajemnych stosunkach. W Horochowie młodzież ukraińska, „która jeszcze podczas wyborów do Sejmu i Senatu kierowała ruchem politycznym w powiecie i wrogo występowała wobec Polaków”, na początku 1924 r. uczęszczała na kursy wieczorowe dla dorosłych zorganizowane przy tamtejszej szkole powszechnej, uczyła się języka polskiego, wstępowała do chóru polskiego i brała udział w przedstawieniach i koncertach polskich [4]. Kilka miesięcy później notowano również udział młodzieży ukraińskiej w interesujących ją inicjatywach Polaków skupionych w kołach młodzieży wiejskiej¹. Stopniowo coraz więcej młodzieży ukraińskiej wstępowało do kół – pod koniec 1928 r. stanowili oni 25% członków.

Istotne zmiany zaszły w organizacji na Wołyniu pod koniec lat dwudziestych, gdy doszło do rozbitcia ogólnopolskiego ruchu młodzieży na Związek Młodzieży Wiejskiej Rzeczypospolitej Polskiej „Wici” [dalej: ZMW RP „Wici”] i Centralny Związek Młodzieży Wiejskiej „Siew”, w 1934 r. przekształcony w Centralny Związek Młodej Wsi [dalej: CZMW] [6, s. 193]. Młodzież wołyńska „obawiając się rozdziału wśród poszczególnych kół, co doprowadzić mogłoby do zupełnego osłabienia ruchu organizacyjnego młodzieży wiejskiej”, zajęła stanowisko neutralne wobec obu nowopowstałych organizacji. Wołyński związek nie zgłosił akcesu do żadnego z ogólnopolskich ugrupowań (choć z obydwoma dorywczo się kontaktował), lecz zdecydował się na usamodzielnienie. 14 marca 1927 r. zalegalizował swoją samodzielną działalność jako spółdzielnia o nazwie „Wołyński Związek Młodzieży Wiejskiej”².

Zmiana ta, mimo iż nazwa pozostała taka sama, wpłynęła na działalność Związku. Na skutek legalizacji WZMW w charakterze spółdzielni, jego członkowie musieli mieć minimum 16 lat, by otrzymać status „tymczasowych” i powyżej 20, by wejść w skład Związku jako jego „stali” członkowie. Każdy z członków zgodnie ze statutem musiał być obywatelem Rzeczypospolitej Polskiej i musiał podpisać deklarację członkowską, że będzie postępował zgodnie „z wymogami etyki chrześcijańskiej i honoru obywatela Rzeczypospolitej Polskiej” [7].

Statut „spółdzielni” określał, iż organizuje ona różnorodne prace z udziałem swoich członków (spółdzielczy wyrób i pomoc w zbyciu zabawek, przetwórstwo wikliny, zbiór ziół, hodowlę królików,

¹ Koło w Andrzejówce gm. Czarukowska liczące 30 członków. (...) Prowadzono tu przez 2 miesiące kursy dla młodzieży, na które przychodziło także 9 chłopców Ukraińców ze wsi Biskupie, a niezależnie od tych kursów zorganizowano 8 odrębnych odczytów, między innymi na następujące tematy: „Potrzeba reorganizacji drobnego rolnictwa”, „Kółka Rolnicze i mleczarnie spółkowe dźwignią naszych gospodarstw”, „Obecny ustrój Rzeczypospolitej”, „Stracenie Rządu Narodowego w 1863 r.”, „Cud Wisły”. W odczytach uczestniczyło każdorazowo 60-70 osób [5].

² WZMW stanowił od tego momentu spółdzielnię zarejestrowaną w Łucku w dniu 14 marca 1927 r. jako firma „Wołyński Związek Młodzieży Wiejskiej, spółdzielnia z odpowiedzialnością udziałami” (tego samego dnia zarejestrowany został jej statut). Ta forma legalizacji była po części efektem popularności haseł spółdzielczości na wsi, w głównej jednak mierze - skutkiem obowiązującego na Wołyniu ustawodawstwa (osoby niepełnoletnie nie mogły zakładać stowarzyszeń) [7].

jedwabników itp.), prowadzi działalność kulturalno-oświatową i tworzy zespoły do wykonania różnych prac, jak reperacja dróg czy wysadzanie ich poboczy drzewami. Wśród swych głównych celów stawiała ona również krzewienie oszczędności (przyjmowała wpłaty, udzielała kredytów z funduszy specjalnych), rozprowadzała środki produkcji, książki, przybory sportowe i teatralne, pomagała w budowie sal i domów ludowych, organizowała teatry, kinematografię, radio, doświadczenia rolnicze, pokazy, konkursy, chóry i odczyty. Jak widać zakres jej prac był szeroki.

Na oficjalną siedzibę związku wybrano wspomniany już Łuck, zaś podporządkowane mu koła miały obejmować wszystkie powiaty woj. wołyńskiego. W początkowym okresie istnienia WZMW rozciągał swą działalność również na powiaty: sarneński i kamień – koszyrski w woj. poleskim, jednak z czasem zdecydowano, iż obszar oddziaływania ograniczony zostanie do woj. wołyńskiego [7].

Na czele Związku stał Zarząd, któremu podlegały zarządy Instruktoratów Powiatowych Kół Młodzieży Wiejskiej, nadrzędne z kolei względem Kół Młodzieży Wiejskiej [dalej: KMW]³. Instruktoraty KMW zorganizowane były w Organizacji Powiatowych Instruktoratów KMW⁴. Na początku lat trzydziestych działały w sześciu powiatach Wołynia: Dubnie, Kostopolu, Krzemieńcu, Łucku, Równem i Włodzimierzu. W pow. zdołbunowskim instruktorat nie istniał, mimo dość silnej rozbudowy kół, podobnie było w pow. kowelskim, gdzie istniało ówczesnie tylko jedno koło i w pow. lubomelskim, gdzie nie istniało żadne koło wchodzące w skład WZMW. Z kolei koła pow. horochowskiego były organizacyjnie przyłączone do Instruktoratu włodzimierskiego.

Zachowały się dane pozwalające określić narodowość członków kół podległych poszczególnym instruktoratom. Podaję je w poniższej tabeli:

Tabela 1.

Stan liczebny kół WZMW w 1930 r.

Powiat	Instruktorat pow.	Liczba kół	Liczba członków			Odsetek (%)	
			Polacy	Ukraińcy	Razem	Polacy	Ukraińcy
Dubno	1	11	155	13	168	92%	8%
Horochów	-	3	78	-	78	100	-
Kostopol	1	18	492	28	520	95	5
Kowel	-	1	10	-	10	100	-
Krzemieniec	1	29	195	407	602	33	67
Luboml	WZMW	nie posiada	kół	w tym	powiecie		
Łuck	1	19	366	10	376	98	2
Równe	1	11	199	29	228	87	13
Włodzimierz	1	13	380	22	402	95	5
Zdołbunów	-	7	47	110	157	30	70
RAZEM:	6	112	1922	619	2541	76	24

Źródło: Archiwum Akt Nowych, Urząd Wojewódzki Wołyn w Łucku, „Wołyński Związek Młodzieży Wiejskiej”. Opracował Wydział Bezpieczeństwa Publicznego Wołyńskiego Urzędu Wojewódzkiego, sygn. 979/91, k. 29.

³ Na terenach podległych poszczególnym instruktoratom poza władzami w Łucku, najwyższą władzę stanowiło ogólne zebranie delegatów KMW odbywające się corocznie lub wyjątkowo częściej w trybie nadzwyczajnym. W zebraniach ogólnych brali udział delegaci co najmniej połowy KMW (po jednym na każdym 10 członków koła), którzy większość decyzji podejmowali większością głosów. Uchwały zebrań ogólnych wykonywał zarząd. Zarządy Instruktoratów KMW wybierane były raz w roku (przewodniczący, jego zastępca, sekretarz, skarbnik, delegat powiatowy Związku Kółek Rolniczych i przewodniczący komisji fachowych) [8].

⁴ Do zadań poszczególnych Instruktoratów należało:

- pobudzanie młodzieży do zakładania nowych kół
- popularyzowanie idei organizacji młodzieży m. in. przez łączność z kołami młodzieży wiejskiej spoza Wołynia
- dostarczanie druków i udzielanie wszelkich inf. i niezbędnych pomocy przy organizowaniu i prowadzeniu prac młodzieży
- rozpowszechnianie wiedzy i budzenie uświadczenia narodowego, społ., kult. i zawodowego przez urządzenie konkursów, kursów, pogadank i zebrań odczytowych, bibliotek, czytelń, wystaw, wycieczek krajoznawczych i rozpowszechnianie wydawnictw WZMW
- współdziałanie w pracach młodzieży nad wychowaniem fizycznym przez ćwiczenia gimnastyczne, organizowanie straży ogniowych, gry i zabawy ruchowe, ćwiczenia strzeleckie i sporty
- współdziałanie w pracach młodzieży nad wyrobieniem obyczajów i życia towarzyskiego, poczucia piękna i odwagi cywilnej przez organizowanie przedstawień teatralnych, chórów, zabaw itp.
- niesienie pomocy materialnej młodzieży zdolniejszej dla dalszego kształcenia się [9].

Jak wynika z powyższej tabeli, najwięcej kół działało na terenie powiatu krzemienieckiego, aktywna była również młodzież w powiatach kostopolskim, łuckim i włodzimierskim. Charakterystyczny jest fakt, że w większości powiatów zdecydowaną większość członków kół stanowili Polacy. W najaktywniejszym jednak – powiecie krzemienieckim – większość członków WZMW wywodziła się ze środowisk Ukraińców (Ukraińcy przeważali również w powiecie zdołbunowskim⁵).

Związek współpracował z innymi organizacjami, działającymi na Wołyniu. Najżywsze kontakty utrzymywano z Towarzystwem Organizacji i Kółek Rolniczych [dalej: ToiKR], dawnym Wołyńskim Związkiem Kółek Rolniczych, które delegowało swoich przedstawicieli do zarządów WZMW oraz Zarządów Instruktoratów. Również władze WZMW były reprezentowane we władzach TOiKR na Wołyniu. Starano się natomiast zachować neutralność od spraw politycznych, co nie było jednak łatwe, bowiem działalność WZMW żywo interesowała lokalne władze, szczególnie od czasu objęcia urzędu wojewody przez Jana Henryka Józewskiego, który uwzględniał WZMW w programie współpracy polsko-ukraińskiej [10, s. 122]. Z tego powodu na początku lat trzydziestych Wydział Bezpieczeństwa Publicznego Wołyńskiego Urzędu Wojewódzkiego sporządził szczegółowy raport na temat działalności WZMW [11].

Autorzy opracowania dostrzegali znaczenie działalności Związku na kilku polach. Przede wszystkim uważali, iż organizacja przyczynia się do wychowania młodzieży wiejskiej pod względem kulturalnym, ogólnooświatowym, fizycznym i przysposobienia rolniczego. Jednocześnie byli zdania, że organizacja może ułatwić zgodne współżycie narodowości polskiej z dominującą liczebnie „mniejszością” ukraińską. Mieli nadzieję, iż odegra ona rolę polonizującą, o ile „czynniki państwowe” udzielą kołom pomocy finansowej, nauczyciele szkół powszechnych na Wołyniu wesprą jego działalność oraz o ile nastąpi „upaństwowienie kierownictwa ruchu w kierunku wzmocnienia żywotności przede wszystkim instruktorów powiatowych” [11]. Tymczasem jednak władze łuckie krytycznie oceniały „upaństwowianie młodzieży ukraińskiej”: „Młodzież ukraińska na ogół zajmuje wobec kół MW stanowisko negatywne i w najlepszym razie do kół tych nie wstępuje. Odsetek Ukraińców w kołach MW jest zupełnie nieznaczący, za wyjątkiem dwóch powiatów [krzemienieckiego i zdołbunowskiego – AB] [11].

Na ile władze wojewódzkie skuteczniły przyjęte założenia można się domyślać jedynie na podstawie analizy składu WZMW. W Instruktoratach Powiatowych oraz na czele poszczególnych kół stawali przede wszystkim nauczyciele (w kołach z przewagą młodzieży polskiej byli to Polacy, zaś w kołach w większości ukraińskich prezesami kół byli zazwyczaj nauczyciele Ukraińcy). Wielu z członków Instruktoratów sympatyzowało z BBWR lub ogólnie z ideami „piłsudczyków” (również spośród Ukraińców)⁶. Pewne wpływy na członków WZMW miało również PSL „Wyzwolenie”. Warto zaznaczyć, że na terenie wspomnianego już powiatu krzemienieckiego, wielu członków Instruktoratu było związanych z placówkami podległymi Liceum Krzemienieckiemu⁷.

Udział młodzieży ukraińskiej w WZMW chyba nie zostały wystarczająco doceniony w raporcie władz wojewódzkich. Istotnie, pod koniec lat dwudziestych młodzież ukraińska stanowiła mniejszość w szeregach WZMW, ale z roku na rok proporcje zmieniały się coraz bardziej na jej

⁵ Mimo udziału Ukraińców w kołach, na początku lat 30-tych w Radzie Nadzorczej i Zarządzie WZMW działali głównie Polacy. W skład Rady Nadzorczej wchodził: prezes Antoni Staniewicz (Polak, BBWR), wiceprezes Jan Grabowski (Polak, PSL Wyzwolenie) i członkowie: Marceł Słowiński z Kostopola, Aleksy Polowy z Krzemieńca, Mieczysław Zdziennicki z Równego, Bronisław Łozowski z Horochowa, Antoni Andrzejewski, Jan Malinowski i Andrzej Kowalik z Dubna. Zarząd ukonstytuował się w składzie: prezes Antoni Hermaszewski (Polak, bezpartyjny), Julian Czapla-Czaplicki – wiceprezes i Jan Mrówka – sekretarz [8].

⁶ Na terenie powiatu dubieńskiego większość prezesów kół sympatyzowała z BBWR lub PSL „Piast”, w pow. kostopolskim – prezesi wywodzili się głównie z sympatyków PSL „Wyzwolenie”.

⁷ W zjeździe KMW z pow. krzemienieckiego, który miał miejsce 5 czerwca w Liceum Krzemienieckim, uczestniczyło 116 delegatów i szereg szeregu członków Kół i osób zainteresowanych ich pracą – ogółem ponad 1200 osób. Obradom przewodniczył Zdzisław Danysz, dyr. szkoły rolniczej w Wiśniowcu. Obecni wybrali Zarząd Instruktoratu w składzie: Wizytator Liceum Juliusz Poniatowski, dyrektor szkoły rolniczej w Białokrynicy Lucjan Bielecki, dyrektor szkoły rolniczej w Wiśniowcu Zdzisław Danysz, nauczyciele szkoły rolniczej w Białokrynicy Zbigniew Trylski i Kazimierz Dąbrowski, kierowniczka szkoły powszechnej w Antonowcach Jadwiga Monastyrka, kierowniczka szkoły powszechnej w Bereźcach Janina Molska, nauczycielka z Wesółki Antonina Leśniewiczówna, nauczyciel szkoły powszechnej w Krzemieńcu Jan Gipski i poseł na Sejm Bazyli Serafimowicz [12].

korzystać. Koła prenumerowały zarówno pisma polskie, jak i ukraińskie⁸, wśród wystawionych do 1930 r. 227 sztuk teatralnych część prezentowana była w języku ukraińskim. Ponadto WZMW patronowało wydawanemu w Równem od maja 1929 r. miesięcznikowi „Młoda Wieś – Mołode Seło” [14]. Gazeta, redagowana przez Antoniego Hermaszewskiego, publikowała artykuły jednocześnie w dwóch językach – polskim i ukraińskim. Przeważały wprawdzie teksty w języku polskim, ale listy i artykuły Ukraińców ukazywały się w każdym prawie numerze. Większość tekstów nie prezentowała zbyt wysokiego poziomu, ale przybliżała członkom sprawy organizacyjne związku, zawierała materiały dydaktyczne i krajoznawcze. Na łamach pisma publikowano również kronikę prac kół. Co należy podkreślić, na łamach pisma konsekwentnie stosowano określenie „Ukraińcy”, choć w innych drukach z tego okresu często nazywano ich „Rusinami”.

Publikacja własnego pisma była przejawem samodzielności związku. Z pismem WZMW współpracowało wielu młodych ludzi, z których część wpisała się swą aktywnością trwale w historię Wołynia, m. in. dr Modest Lewicki, wybitny na Wołyniu działacz ukraiński, ugodowiec, zbliżony ideowo do wołyńskiej „Ridnej Chaty”⁹.

W kolejnych latach udział młodzieży ukraińskiej w Związku sukcesywnie rósł, mimo sprzeciwu grup nacjonalistów ukraińskich i konkurencyjnej akcji Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej, prowadzonej głównie wśród polskiej ludności katolickiej [15]. Już w 1933 r. więcej było w WZMW młodzieży ukraińskiej niż polskiej, w kolejnych latach dysproporcja ta jeszcze się zwiększała (pod koniec okresu międzywojennego 3/4 członków stanowiła młodzież ukraińska). Nie zmienił się natomiast zakres działań kół młodzieży. Członkowie WZMW przejawiali zainteresowanie kursami przysposobienia rolniczego, wystawami i przedstawieniami teatralnych bez względu na narodowość [16]. WZMW była najaktywniejszą obok Związku Strzeleckiego organizacją młodzieżową na tym terenie. Postronni obserwatorzy dostrzegali jej pozytywną rolę w łagodzeniu antagonizmów narodowościowych [17].

Tabela 2.

Rozwój liczebny Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej w latach 1929-1936

Rok	Liczba kół	Młodzież polska	Młodzież ukraińska	Inne narodowości
1928	36	848	-	-
1929	64	1233	300	-
1930	116	1890	884	-
1931	147	2021	1307	101
1932	207	1922	1731	55
1933	211	1762	2175	50
1934	237	1519	2547	98
1935	260	1297	3310	129
1936	308	1457	3588	118
1937	423	1630	5712	112

Źródło: *Prace Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej w roku 1936/37. // Młoda Wieś. - R. XI. - 5.IX.1937. - nr 17. - s. 4; Małolepszy E. Kultura fizyczna w działalności wiejskich organizacji młodzieżowych II Rzeczypospolitej. - Częstochowa. - 2004. - s. 41.*

Dla samych członków nie mniej istotne od łagodzenia antagonizmów były prowadzone w kołach prace, jak organizowanie czytelnictwa, zebrań o charakterze gospodarczo-oświatowym, szkoleń rolniczych w terenie, wspólne obchodzenie dożynek i przedstawień oraz urządzenie kursów rolniczych. W powiatach obsadzano drogi drzewkami owocowymi, w miastach powiatowych

⁸ W 1930 r. Koła podlegające WZMW prenumerowały następujące tytuły pism: „Siew” – 32 egzemplarze, „Wici” – 41 egz., „Poradnik Kółek Rolniczych” – 11 egz., „Rolnik i Zagroda” – 3 egz., „Teatr Ludowy” – 1 egz., „Młoda Wieś” – 3 egz., „Stadion” – 1 egz., „Naród i Wojsko” – 1 egz., „Przegląd Wołyński” – 15 egz., „Przewodnik Katolicki” – 3 egz., „Ukraińska Nywa” – 3 egz. [13].

⁹ Wśród najaktywniejszych byli: Ł. Chlibiw, Jan Dec, Nazar Dymnycz, Władysław Folta, Roman Goguł, A. Hermaszewska, A. Hermaszewski, Jan Hermaszewski, M. Hermaszewski, Jakób Hoffman, dr M. Lewickij, Bohdan Łepkyj, E. Mioduszewski, Nadricznyj, Wł. Radziszewski, Piotr Reszka, S. Rudanskyj [14].

odbywały się zjazdy delegatów Kół Młodzieży Wiejskiej. Prace te zmieniały swoje nasilenie w zależności od pory roku czy aktualnych zainteresowań i potrzeb członków kół [18].

Jak już zostało wspomniane, wśród kół zarówno swą aktywnością jak i składem narodowościowym wyróżniał się powiat krzemieniecki. Pierwsze Koło Młodzieży Wiejskiej w tym powiecie powstało dopiero w 1928 r., ale już w kolejnym roku młodzież zorganizowała 28 kół [19]. Istotną rolę w tym regionie odegrał m. in. Juliusz Poniatowski, „który popiera żywo działalność WZMW”, jak zauważyły na początku lat trzydziestych władze województwa łuckiego [19].

Juliusz Poniatowski, piłsudczyk, poseł PSL „Wyzwolenie”, rozpoczął działalność na terenie Krzemieńca w 1928 r., a opuścił Wołyń w 1934 r., gdy został ministrem rolnictwa i reform rolnych¹⁰. W swoich poglądach opowiadał się za współpracą Polaków i Ukraińców, co znalazło swój wyraz w jego działalności na stanowisku wizytatora Liceum Krzemienieckiego. Od końca lat dwudziestych w murach podległych mu placówek uczyło się coraz więcej uczniów narodowości ukraińskiej, czeskiej i żydowskiej. Młodzież wykazywała znaczną aktywność, chętnie uczestniczyła w uroczystościach i spotkaniach odbywających się po zajęciach szkolnych. Nauczyciele, sami zaangażowani w życie Wołynia, zachęcali uczniów do współpracy i wzajemnego zrozumienia, bez względu na narodowość¹¹. Duże zasługi na tym polu położyły szczególnie podporządkowane Liceum Uniwersytetu Ludowe działające w Michałowie, Różynie i – w mniejszym stopniu – w Małyńsku. Niestety, po ukończeniu nauki ich liczni wychowankowie narodowości ukraińskiej byli niedoceniani przez władze administracyjne, nie mogli też znaleźć wspólnego języka z kolegami, wrogo nastawionymi do Polaków [22].

Na tych podstawach szybko rozwijała się sieć kół, a 18 marca 1929 r. powstał Instruktorat Powiatowy KMW. W jego składzie znaleźli się głównie nauczyciele i osoby związane ze szkolnictwem, m. in. wspomniany już Poniatowski¹². Instruktorat w Krzemieńcu bez problemów tworzył nowe koła i uaktywniał już istniejące. Organizował kursy przysposobienia rolniczego, wystawy, dożynki a nawet konferencje dla członków kół. Członkowie KMW wystawiali również popularne także w innych powiatach przedstawienia teatralne i zabawy taneczne.

Na początku lat trzydziestych w kołach działało łącznie 602 członków. Wśród nich było 195 Polaków (33%) i 407 Ukraińców (67%) [23]. W kolejnych latach liczby te corocznie się zwiększały. Tylko na przestrzeni jednego roku – między 1934 a kwietniem 1935 r. w kwartalnym sprawozdaniu z prac w powiecie można przeczytać: „Dotychczas zorganizowano na podstawie nowego statutu 43 koła. 32 członków ukończyło kurs przysposobienia rolniczego. Zorganizowano wycieczkę (26 osób) na Wystawę Wołyńską do Warszawy, gdzie urządzono szereg imprez widowiskowych. Ponadto urządzono 37 przedstawień, 8 zabaw, 1 koncert chóru ludowego i 1 akademię szewczenkowską” [25].

W porównaniu z innymi powiatami Wołynia, koła działające na terenie powiatu krzemienieckiego najpełniej realizowały swe zadania i najintensywniej się rozwijały. Z tej przyczyny budziły też szczególne zainteresowanie władz, które obserwując sytuację w Krzemieńcu wnioskowały, iż to właśnie „wychowanie młodzieży w szkołach tych [krzemienieckich – AB] może mieć wielkie

¹⁰ Po 1934 r. Poniatowskiego nadal łączyły związki z Krzemieńcem, m. in. 8 VII 1934 r. został wybrany Prezesem Honorowym Rady WZMW [20].

¹¹ „Od początku kursu UL przyglądałem się bliżej całemu zespołowi słuchaczy, analizując ich światopoglądy. W początku niemal każdy ze słuchaczy wyodrębniał się swoimi poglądami życiowymi. Najwięcej było zwolenników (kleru) konserwatyizmu, część było szowinistów ukraińskich i polskich. Najbardziej to można było zauważyć w toku dyskusji jakie zachodziły po sypialniach, że gdy jeden mówił o swoim patriotyzmie, to drugi patrzył na niego z pewnym niezadowoleniem, uważając go za przeciwnika. (...) Po rozszerzeniu swych poglądów, do czego przyczynili się bardzo [nauczyciele], wymienione wykłady i dyskusje, szowinizm obu stron zanikł, klerykalizm znacznie obniżył się i całkiem inny pogląd pozostał na świat i życie otaczające” [21].

¹² Skład Instruktoratu powiatowego na początku l. 30-tych był następujący: przewodniczący - J. Poniatowski, wiceprzewodniczący Bazyli Sorafimowicz (Ukraińiec, kierownik powszechnej szkoły w Boreżcach związany z BBWR), sekretarz – Eustachy Stański (Polak, agronom). W składzie zarządu znajdowali się ponadto Teodozy Marcińkiewicz (nauczyciel związany z BBWR, ale o przekonaniach zbieżnych z endecją), Babińska, żona inspektora Szkolnego w Krzemieńcu i Jadwiga Pawłowska-Monastyrka (Polka, kierowniczka szkoły w Antonowcach, BBWR, Michał Wojakiewicz polak, kierownik szkoły w Starej Hucie, Ignacy Puławski, Polak, przemyslowiec, poseł na Sejm z listy nr 1, Adam Makarow Polak, agronom, referent rolny Sejmiku krzemienieckiego orientacji BBWR. Instruktorem KMł. W. jest – Eustachy Stański, sekretarz Zarządu. Już 17.VII.1931 r. wybrano nowe władze Zarządu Instruktoratu KMW pow. krzemienieckiego. W jego składzie znaleźli się: prezes J. Poniatowski, wiceprezes - dyrektor Szkoły Rolniczej w Białokrynicy Bielecki, Skarbnik Wolszczan [23;24].

znaczenie dla zbliżenia polsko-ukraińskiego” [23]. Na aspekt ten kładł nacisk również H. Józewski, który notował w swoich wspomnieniach: „Wielką rolę w życiu i rozwoju Związku odegrało nauczycielstwo szkół ludowych. W środowisku nauczycielskim znaleźli się entuzjaści «Młodej Wsi». (...) Poza Związkiem Nauczycielstwa należy wymienić Liceum Krzemienieckie. Z chwilą objęcia stanowiska Kuratora Liceum przez Juliusza Poniatowskiego Liceum stało się protektorem związku, instancją kierowniczą, służyło najbardziej wydajną pomocą w różnych dziedzinach związkowej pracy. Liceum samo w sobie było realną i twórczą pozycją w polsko-ukraińskim układzie, reprezentantem «polityki wołyńskiej». W życiu Wołynia odegrało wielką i niezastąpioną rolę” [26]. Prace jednego z kół młodzieży z pow. krzemienieckiego Józewski zaprezentował nawet konsulowi brytyjskiemu Francowi Savery’emu, gdy ten przybył z wizytą do Łucka - obaj politycy byli pod wrażeniem prac młodzieży.

Rozwój liczebny kół podległych Wołyńskiemu Związkowi Młodzieży Wiejskiej skłonił jego członków do opracowania nowego statutu organizacji. Statut został uchwalony 8 lipca 1934 r. na zebraniu delegatów całego województwa łuckiego [27;28]. Główną zmianą, jaką wprowadzał nowy dokument, było przejście WZMW ze spółdzielni w stowarzyszenie rejestrowane, przez co większy nacisk położono na prace kulturalno-oświatowe. Jako główny cel działalności WZMW stawiał „zespolenie młodzieży wiejskiej wszystkich narodowości, zamieszkujących Wołyń, zwłaszcza Polaków i Ukraińców, w pracy samowychowawczej”, m. in. dla „pogłębiania współżycia Polaków i Ukraińców przez bliższe wzajemne poznawanie swoich wartości i dorobków” [29]. Członkowie dotychczasowego Zarządu, względem których pojawiły się głosy krytyczne, zarzucające im beczynność, wybrani zostali do komisji likwidacyjnej dawnego Związku. Do Rady Nadzorczej obrano Stanisława Ponceta, Jakuba Hoffmana, Smolucha Łucjana i Aleksandra Sokołowskiego, zaś na prezesa zarządu tymczasowego wybrano Antoniego Hermaszewskiego [30].

W połowie lat trzydziestych większość społeczeństwa dotknął kryzys i bieda, co utrudniało działalność wielu organizacjom (m. in. wpłynęło na zmniejszenie składek członkowskich). Trudne warunki gospodarcze przyczyniły się do łączenia organizacji o zbliżonych celach. Zjawiska te wpłynęły także na działalność WZMW. Członkowie KMW z terenu Wołynia, choć nadal kładli nacisk na wyszkolenie zawodowe i podniesienie poziomu oświaty, rozważali ewentualne połączenie z działającymi na terenie Rzeczypospolitej ogólnopolskimi organizacjami młodzieżowymi. Na zjeździe 29 września 1935 r. zdecydowali o podjęciu ścisłej współpracy z Centralnym Związkiem Młodej Wsi [31, s. 72].

Przedstawiciele CZMW, Stanisław Gierat i Kazimierz Maj, brali udział w dorocznym zjeździe delegatów WZMW, który miał miejsce w Łucku 27 września 1936 r. Obradom przewodniczył kurator Okręgu Szkolnego Łuckiego Eustachy Nowicki. Sprawę połączenia z ruchem ogólnopolskim dyskutowano również na forum Związku: „Pracując na Wołyniu, na czoło naszych zagadnień wysuwamy zagadnienie współpracy polsko-ukraińskiej, które w życiu codziennym w Kołach Młodzieży Wiejskiej czy innych ogniwach organizacyjnych skutecznie realizujemy. Zagadnienie to rozumiemy jako pewną ideę Rzeczypospolitej, która, wprowadzając w życie zasady współpracy z inną narodowością oparte na etyce i sprawiedliwości społecznej, utrwała przez to moc Państwa Polskiego na naszych kresach. Nie wiemy, czy wszystkie Związki Młodzieży Wiejskiej zagadnienie to doceniają i pojmują w ten sposób, jak my tu na Wołyniu” [32].

W szeregach WZMW zdecydowano się pozostać przy niezależności, argumentując, iż CZMW nie reprezentuje całej młodzieży Rzeczypospolitej i wstąpienie w jej szeregi nie zlikwidowałoby rozbicia szeregów młodzieży [33]. Zaznaczyć należy, że w tym czasie w szeregach WZMW przeważał już element ukraiński, choć w jego kierownictwie nadal zasiadali głównie Polacy (na około 6000 członków skupionych w 308 kołach Polacy stanowili ok. 28%, Ukraińcy – ok. 69%).

¹³ W tym samym okresie WZMW prowadził własną działalność: 144 stałe zespoły oświatowe ZMW odbyły 2174 zebrania, 176 zespołów teatralnych – 2665 zebrań, 33 zespoły sportowe – 410 zebrań; Przy kołach działało 145 stałych bibliotek (oraz 99 wędrownych i 86 innych), na zebraniach KMW wygłoszono 934 referaty, odegrano sztuk teatralnych 474, inscenizacji – 197, wieczornic – 775, odbyto obchodów – 384. Działały przy nich również 72 chóry z 1411 członkami i 20 orkiestr ze 140 członkami. praca zawodowa – (w 1936 r.) RP w 269 zespołach uczestników – 2335, zebrań 2252 [35].

Jak już wspomniano, liczne ugrupowania polityczne obu narodowości starały się wpływać na WZMW i wykorzystywać działalność młodzieży dla swych celów. Z kolei radykalni „patrioci polscy” i „ukraińskie ugrupowania polityczne” niechętnie patrzyły na działalność mieszanej narodowościowo organizacji [34]. Naciski wymienionych grup czy próby narzucania wpływów kołom były jednak zazwyczaj niwelowane przez władze organizacji, które konsolidowały szeregi związku. Jego członkowie działali głównie w organizacjach gospodarczo-społecznych: w Kółkach Rolniczych (357 czł. WZMW), Kołach Gospodyń Wiejskich (71 czł. WZMW) i spółdzielniach (576 czł. WZMW)¹³.

Tabela 3.

Wykaz kół działających w powiecie krzemienieckim w 1930 r.

Gminy i koła młodzieży wiejskiej:	Młodzież polska	Młodzież ukraińska	Razem
Gmina Białokrynica:			
KMW w Wielkiej Andrudze	5	1	26
KMW w Stożku	14	21	35
Gmina Bereźce:			
KMW w Rudce	2	30	32
KMW w Boreźcach	-	26	26
Gmina Borki:			
KMW w Rybeży	22	-	22
Gmina Białozórka:			
KMW w Mołotkowie	22	-	22
Gmina Dederkały:			
KMW w Dużych Zahajcach	4	55	59
KMW w Sienkiewiczach	20	-	20
Gmina Poczajów:			
KMW w Starym Poczajowie	2	30	32
Gmina Szumsk:			
KMW w Starej Hucie	40	-	40
Gmina Wiśniowiec:			
KMW w Horynce	12	63	75
KMW w Zaleścach	2	22	24
Gmina Białokrynica:			
KMW w Antonówce	14	14	28
KMW w Ilhorsku	1	24	25
KMW w Liszni	bd.	bd.	
KMW w Wesołowce	bd.	bd.	
KMW w Stawicy Wielk.	1	19	20
Gmina Borsuki:			
KMW w Borsukach	8	18	26
KMW w Kuskowcach	bd.	bd.	
Gmina Białozurka:			
KMW w Płyskach	bd.	bd.	
Gmina Łanowce:			
KMW w Ośnikach	6	24	30
Gmina Borki:			
KMW w Borkach	bd.	bd.	
KMW w Szumbarze	bd.	bd.	
KMW w Ludwiszczach	-	15	15
Gmina Dederkały:			
KMW w Tomnohajcach	bd.	bd.	
KMW w Szkrobotówce	-	19	19
Gmina Wyszogródek:			
KMW w Martyszkowcach	bd.	bd.	
Gmina Szumsk:			
KMW w Kątach	-	15	15
Gmina Poczajów:			
KMW w St. Tarażu	-	11	11

Źródło: Archiwum Akt Nowych, Urząd Wojewódzki Wołyń w Łucku, „Wołyński Związek Młodzieży Wiejskiej”, sygn. 979/91, k. 31.

Pod koniec lat trzydziestych WZMW zaczął coraz szerzej omawiać kwestię ukraińską, wychodząc poza dotychczasowe lakoniczne deklaracje braterskiej współpracy. 30 października 1938 r. w Łucku Zarząd Związku zorganizował konferencję z udziałem przedstawicieli CZMW poświęconą tej kwestii (ZWM RP „Wici” nie przysłał swoich przedstawicieli na obrady). Jednym z referentów w trakcie obrad był Joachim Wołoszynowski, działacz ukraiński, m. in. redaktor „Przeglądu Wołyńskiego”, który w swoim wystąpieniu scharakteryzował Ukraińców i ich historię [36, s. 351]. W dyskusji uczestnicy konferencji twierdzili, że „powstanie za naszą wschodnią granicą niepodległej Ukrainy jest dla obu sąsiadujących narodów, ze wszech miar pożądane, nie tylko ze względów sprawiedliwości – prawa narodów do niezależnego bytu – ale też i ze względu na skuteczniejszą odporność obu narodów wobec zasadniczego, historycznego przeciwnika – zachłannej Moskwy”. Wnioskowano również, że „harmonijna współpraca Polaków i Ukraińców w granicach Polski jest korzystną dla obu narodów, utrwała bowiem potęgę Polski, jako nieodzownego warunku powstania i utrzymania się niepodległej Ukrainy, niezależnie od czasu, kiedy nastąpi jej wyzwolenie” [37]. Tezy sformułowane po konferencji miały jednak inny wydźwięk. Akcentowano w nich, że „granica dobrowolnie ustalona w roku 1920 przez Naród Polski i Ukraiński będzie zachowana po wieczne czasy”, a ludność ukraińska wspólnie z polską powinna służyć dobru Rzeczypospolitej, która „przywiązałaby” ją do państwa polskiego poprzez prowadzoną politykę. Dopiero w piątej z pokonferencyjnych tez odnotowano: „musimy uznać prawo Ukraińców do stworzenia poza naszą granicą wschodnią własnego państwa, musimy im dopomóc” [38].

Na działalność WZMW coraz silniejszy wpływ wywierała sytuacja polityczna. Władze Związku coraz mocniej opowiadały się za połączeniem sił z organizacją ogólnopolską. S. Gierat tłumaczył: „Myśl nasza i zainteresowanie pracą Wołyńskiego Związku tym stają się silniejsze, czym więcej wrogów nacierać zaczyna na naszą wspólną ideę, ideę nierozzerwalnej współpracy ludności polskiej, ukraińskiej czy białoruskiej na ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej”. W dalszej swojej wypowiedzi Gierat sugerował niejasno „trudności zewnętrzne” jako dodatkowe okoliczności, które przyczyniły się do konieczności zacieśnienia współpracy. Podobne aspekty dostrzegali L. Kowal komentując udział delegacji WZMW w kongresie CZMW 20.VI.1937 r.: „Chcieliśmy zadokumentować i podkreślić, że to co mówimy jest wyrazem całej naszej Organizacji. Defilując przed Wodzem Naczelnym Marszałkiem Rydzem-Śmigłym, szliśmy karną gromadą przyświadczyć, że wieś, że młodzież wiejska, rozumie, jakie czekają ją zadania, że obowiązek obrony naszych granic wypływa z jej głębokiego poczucia odpowiedzialności za przyszłość naszego Państwa. To był dla nas, jak to zresztą podkreśliliśmy, najważniejszy moment, dla którego zdecydowaliśmy się być na kongresie CZMW” [39].

29 stycznia 1939 r. odbył się Nadzwyczajny Walny Zjazd Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej, na którym zdecydowano o połączeniu WZMW z CZMW¹⁴. W zamian Centralny Związek Młodej Wsi wprowadził do swej deklaracji ideowej punkt „My, młodzież chłopska – wierni będziemy wskazaniom wskrzesiciela Polski i Wodza narodu Józefa Piłsudskiego. We wzajemnym poszanowaniu i braterskim współdziałaniu narodu polskiego i ukraińskiego widzimy urzeczywistnienie Jego testamentu i najszczytniejszych tradycji Rzeczypospolitej” [40; 2, s. 43]. Jednocześnie powołano Komisję do Spraw Mniejszości Słowiańskich, wchodzącej do rady CZMW z głosem doradczym. WZMW miał nadal wydawać miesięcznik „Młoda Wieś”.

Jak widać stosunki polsko-ukraińskie zajmowały ważną rolę zarówno w programie, jak i w działalności Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej. Kwestia ta jest szczególnie widoczna od 1928 r., gdy zaczęło przybywać kół z przewagą młodzieży ukraińskiej, aż do końca okresu międzywojennego, gdy członkowie tej narodowości stanowili zdecydowaną większość w szeregach WZMW. Szczególny wkład w aktywizację młodzieży w ramach Związku włożyły szkoły wołyńskie, których nauczyciele niejednokrotnie pełnili ważne funkcje w Inspektoracie i władzach naczelnych

¹⁴ Wybrano nań nowe władze Związku: prezes WZMW – Mieczysław Zadróżny, wiceprezes – Kazimierz Banach, sekretarz – Leon Kowal, kierownik działu wydawniczego – Aleksander Pytel, kierownik działu oświatowego – Jan Lewkowicz, kierownik działu społeczno-gospodarczego – Władysław Wąchała, Paweł Zaleski, kierownik działu artystycznego – Jan Gipski [2, s. 42].

WZMW. Również władze państwowe i ugrupowania polityczne (zarówno polskie, jak ukraińskie) wykazywały zainteresowanie działalnością WZMW, jednak w ich ocenie: „Idea Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej ze swoimi wiecznymi konkursami cieląt i prosiąt i ze swoją mdłą i nieszczerą polityką narodowościową nie imponowały młodzieży polskiej. Młodzież natomiast ukraińska jest porwana ideologią nacjonalistyczną i internacjonau” [10, s. 123]. Istotnie – w pracy Związku włączyła się jedynie grupa młodzieży Wołynia. Liczni Polacy i Ukraińcy pozostawali zarówno poza jego strukturami, jak i poza obszarem wpływów. Z kolei część członków Związku, mimo działalności w WZMW, ideę współpracy polsko-ukraińskiej traktowała jedynie jako doraźną konieczność, co pokazały trudne relacje polsko-ukraińskie w czasie drugiej wojny światowej. Nie umniejsza to jednak znaczenia wołyńskiego Związku. Wspólna działalność w strukturach WZMW przekonała część młodzieży, iż istnieje możliwość współpracy między Polakami i Ukraińcami i że ta współpraca może przynieść pozytywne rezultaty.

1. *Sprawozdanie Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej za rok 1930/1931 tj. od 1 kwietnia 1930 do 31 marca 1931.* // *Młoda Wieś. Молоде Село.* Czasopismo Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej. – R. III. – 25.VI.1931. – nr 10 (39) – s. 1.
2. *Małolepszy E.* Kultura fizyczna w działalności wiejskich organizacji młodzieżowych II Rzeczypospolitej. – Częstochowa. – 2004. – 224 s.
3. *Archiwum Akt Nowych* [dalej: AAN], Urząd Wojewódzki Wołyn w Łucku [dalej: UWŁ], „Wołyński Związek Młodzieży Wiejskiej”. Opracował Wydział Bezpieczeństwa Publicznego Wołyńskiego Urzędu Wojewódzkiego [dalej: WZMW], sygn. 979/91, k. 29.
4. *AAN, UWŁ, Sprawozdanie miesięczne z ruchu zawodowego, społecznego i politycznego na terenie woj. wołyńskiego za m. styczeń 1924, Łuck, 9.II.1924 (tajne), sygn. 979/4, s. 1, 14.*
5. *AAN, UWŁ, s. 73.*
6. *Borkowski J.* Ludowcy w II Rzeczypospolitej. cz. 2. – Warszawa. – 1987. – 412 s.
7. *AAN, UWŁ, WZMW, sygn. 979/91, k. 26.*
8. *AAN, UWŁ, WZMW, sygn. 979/91, k. 29.*
9. *AAN, UWŁ, WZMW, sygn. 979/91, k. 27-28.*
10. *Kęsik J.* Zaufany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego 1892-1981. – Wrocław. – 1995. – 213 s.
11. *AAN, UWŁ, WZMW, sygn. 979/91, k. 26.*
12. *Doroczny Zjazd Delegatów Kół Młodzieży Wiejskiej.* // *Życie Krzemienieckie.* – VII.1933 – nr 7. – R. II. – s. 303.
13. *AAN, UWŁ, WZMW, sygn. 979/91, k. 30.*
14. *AAN, UWŁ, WZMW, sygn. 979/91, k. 29.*
15. *AAN, UWŁ, Kwartalne sprawozdanie z życia polskich związków i stowarzyszeń nr 1 za czas od 1.I do 1.IV 1934, sygn. 979/24, k. 1-9.*
16. *AAN, UWŁ, Kwartalne sprawozdanie z życia polskich związków i stowarzyszeń nr 2 za czas od 1 X do 31 XII 1934, sygn. 979, k. 1-4.*
17. *AAN, UWŁ, Kwartalne sprawozdanie z życia polskich związków i stowarzyszeń za I kwartał b.r., Łuck, 27 kwietnia 1935 (tajne), sygn. 979/30, s. 2.*
18. *AAN, UWŁ, Kwartalne sprawozdanie z życia polskich związków i stowarzyszeń na terenie województwa wołyńskiego za kwartał II br. na terenie woj. wołyńskiego, Łuck, 25.X.1935, sygn. 979/30, k. 36.*
19. *AAN, UWŁ, WZMW, sygn. 979/91, k. 31.*
20. *X Walny Zjazd Delegatów Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej dnia 8-go lipca 1934 roku w Łucku.* // *Młoda Wieś.* – R. VI. – 10.VIII.1934. – nr 7 (71). – s. 2.
21. *Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego, Uniwersytet Ludowy w Michałówce, Wypowiedzi b. słuchaczy II i III kursu na temat swego pobytu na UL, Sam...(podpis nieczytelny), Z życia U. Ludowego w Michałówce, 12.II.1934, Kurs II, 1933-34, k. 8.*

22. *AAN*, UWŁ, Kwartalne sprawozdanie z życia polskich związków i stowarzyszeń, Łuck, 20.IV.1936, tajne, za kwartał 4/35 i I/36, sygn. 979/31, k. 58-66.
23. *AAN*, UWŁ, WZMW, sygn. 979/91, k. 31.
24. *Nowe władze*. // *Młoda Wieś*. R. III. – 25.IX.1931. – nr 12 (41). – s. 6.
25. *AAN*, UWŁ, Kwartalne sprawozdanie z życia polskich związków i stowarzyszeń za I kwartał b.r., Łuck, 27 kwietnia 1935 (tajne), sygn. 979/30, k. 2.
26. *Dział* Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, Henryk Józewski, *Opowieść o istnieniu*, akc. 3189[2], T. II, p. 3, Dwudziestolecie, k. 9-11.
27. *AAN*, UWŁ, Kwartalne sprawozdanie z życia polskich związków i stowarzyszeń na terenie woj. wołyńskiego za kwartał II br., 20.VII.1934, sygn. 979/24, k. 10.
28. *X Walny Zjazd Delegatów Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej* dnia 8-go lipca 1934 roku w Łucku. // *Młoda Wieś*. Organ Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej. – R. VI. – 10 sierpnia 1934. – nr 7 (71). – s. 3.
29. *Statut Stowarzyszenia pod nazwą „Wołyński Związek Młodzieży Wiejskiej”*. // *Młoda Wieś*. – R. VI. – 1.VII.1934. – nr 6 (70). – s. 2-8.
30. *AAN*, UWŁ, Kwartalne Sprawozdanie z życia polskich związków i stowarzyszeń na terenie woj. wołyńskiego na kwartał III br., Łuck, 24.X.1934, tajne, sygn. 979/24, k. 16.
31. *Kardela P.* Stanisław Gierat 1903-1977. *Działalność społeczno-polityczna*. – Szczecin. – 2000. – 494 s.
32. *Prace Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej w roku 1936/37*. // *Młoda Wieś*. – R. IX. – 5.IX.1937. – Łuck. – nr 17. – s. 1.
33. *AAN*, UWŁ, Wydział Społeczno-Polityczny. Kwartalne sprawozdanie z życia polskich związków i stowarzyszeń w II i III kwartale, Łuck, 19 października 1936. Tajne, s. 75-78.
34. *AAN*, UWŁ, Kwartalne sprawozdanie z życia polskich związków i stowarzyszeń, Łuck, 20.IV.1936, tajne, za kwartał 4/35 i I/36, k. 58-66.
35. *AAN*, UWŁ, WZMW, sygn. 979/91, k. 33.
36. *Подолан В., Рекрут В. Йоахим Волошиновський у становленні українського кооперативного руху (1897-1939 рр.)*. – Вінниця. – 2005. – 351 с.
37. *Istotna konferencja*. // *Młoda Wieś*. – R. X. – 5.XI.1938. – nr 21. – s. 3.
38. *Tezy*. // *Młoda Wieś*. – R. X. – 5.XII.1938. – nr 23. – s. 4.
39. *Kowal L.* Wołyński Związek Młodzieży Wiejskiej manifestuje swój stosunek do Armii, Jej Wodza i składa hołd pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego. // *Młoda Wieś*. – R. IX. – 20.VII.1937. – nr 13-14. – s. 1-2.
40. *Uchwała Nadzwyczajnego Walnego Zjazdu WZMW z dnia 29 stycznia 1938 r.* // *Młoda Wieś*. – R. XI. – 5.II.1939. – nr 3. – s. 6.